

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ YANINDA
DÖVLƏT İDARƏÇİLİK AKADEMİYASI**

Əlyazması hüququnda

TURAL RAUF OĞLU ƏLİYEV

**MİLLİ DÖVLƏTİN İNKİŞAFINDA
SİYASİ MİLLƏTÇİLİYİN ROLU**

İxtisas: 5908.01 – “Siyasi nəzəriyyə”

**Siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim olunmuş dissertasiyanın**

AVTOREFERATI

Bakı – 2016

İş Bakı Dövlət Universitetinin “Politologiya və sosiologiya” kafedrasında
yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: professor
Ə.C.Əhmədov

Rəsmi opponentlər: fəlsəfə üzrə elmlər doktoru, professor
F.Q.İsmayilov

siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
S.S.Həmidov

Aparıcı təşkilat: Bakı Slavyan Universitetinin
“Azərbaycan tarixi və ictimai elmlər” kafedrası

Müdafiə “____” dekabr 2016-cı il saat ____ - da Azərbaycan
Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının
nəznində yaradılmış birdəfəlik BD 02.101 Dissertasiya Şurasının iclasında
keçiriləcəkdir.

Ünvan: Az1001, Bakı şəhəri, Lermontov küç., 74

Dissertasiya ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyasının kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “____” _____2016-cı ildə göndərilmişdir.

BD 02.101 Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent:

S.İ.Məmmədova

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Tədqiqat mövzusunun aktuallığı. Dünyada siyasi prosesləri son 500 ildə “milli dövlət”, son 200 ildə “millət” termini və ondan törəyən anlayışlar olmadan qavramaq mümkün deyildir. Həmin fenomenlərlə yanaşı, siyasi millətçilik və onun milli dövlətin inkişafına təsiri müasir siyasi elmdə maraq doğuran problemlərdən biridir. Bu baxımdan Azərbaycanda da milli dövlət və millətin formalaşmasının və inkişafının, bir-birinə qarşılıqlı təsirinin, dövlət-millət münasibətlərinin müasir vəziyyətinin və bu kontekstdə siyasi millətçiliyin perspektivlərinin öyrənilməsi xüsusi aktuallıq kəsb edir. Bu məsələlərə böyük əhəmiyyət verən Ümummilli Lider Heydər Əliyev demişdir: “Bizim hamımızı birləşdirən, həmrəy edən azərbaycançılıq ideyasıdır, azərbaycançılıqdır”¹. Tədqiqat mövzusunun aktuallığını aşağıdakılarla ifadə etmək olar:

- birincisi, Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən irəli sürülmüş milli ideologiyaya malik güclü dövlət kimi müstəqil Azərbaycanın inkişafının yeni mərhələsində onun qarşısında duran başlıca vəzifələrdən biri azərbaycançılıq ideologiyasının elmi-nəzəri əsaslarının hərtərəfli işlənilməsidir. Bu məsələnin aktuallığı həm də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin müvafiq Sərəncamı ilə 2016-cı il avqustun 9-dan qüvvəyə minmiş Azərbaycan Respublikasının “Elm haqqında Qanun”unda azərbaycançılıq ideologiyasının elmi-nəzəri əsaslarının tədqiqinin elm sahəsində dövlət siyasətinin əsas prioritetlərindən biri elan edilməsi ilə müəyyən edilir²;

- ikincisi, Azərbaycanda millətin müasir ideyasının elmi axtarışları siyasi millətçiliyin azərbaycançılıq ideologiyasının bir elementi, komponenti kimi böyük aktuallıq kəsb etdiyini, onun milli dövlətin inkişafına mühüm töhfələr vermək qabiliyyətində olduğunu göstərmişdir. Siyasi millətçilik etnik, dini və irqi müxtəlifliyə loyallıq, dözümlü yanaşmaqla, mahiyyətcə, 1907-ci ildə alman alimi Fridrix Maynekenin “siyasi millət” bölgüsünə əsaslanır. Elmi ədəbiyyatda “siyasi millətçilik” sonradan “vətəndaş millətçiliyi”, “dövlət millətçiliyi” də adlandırılmışdır. Bu, etnik qrupların şüurlu şəkildə siyasi məzmununda - vətəndaş kateqoriyası əsasında sıx

¹ Politologiya. İzahlı lüğət. Müəlliflər kollektivinin rəhbəri və baş redaktoru: R.Mehdiyev. Elmi redaktoru: S.Qəndilov. Bakı, Şərq-Qərb, 2007. – 352 səh., səh.34

² Azərbaycan Respublikasının Elm haqqında Qanunu // Azərbaycan Respublikası Prezidentinin rəsmi internet sahifəsi: <http://president.az/articles/20785>, 09.08.2016.

birliyidir, görkəmli fransız mütəfəkkiri Ernest Renanın təbirincə desək, “ümumi razılıq, birgə yaşamaq, nəsb olmuş bölünməz mirasdan birlikdə istifadəni davam etdirmək arzusu”nun ifadəsidir³. İngilis alimi Endryu Heyvuda görə, siyasi millət mədəni, etnik və digər identikliklərdən asılı olmayaraq, daha çox vətəndaşlıq mənsubiyyətini əsas götürür⁴. Azərbaycançılıq ideologiyası mövqeyindən vətəndaş millətçiliyinin mənası belədir ki, Azərbaycanda yaşayan bütün etnosların nümayəndələri “azərbaycanlı” hesab edilir, onlar hamılıqla “Azərbaycan vətəndaşı” ünvanında birləşir, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü, mədəniyyətini, dilini, milli maraqlarını qorumaq və milli dövlətçiliyi möhkəmləndirmək naminə istənilən məsələdə həmrəylik nümayiş etdirir, milli təhdidlərə qarşı birgə səfərbər olur. Göründüyü kimi, azərbaycançılıq həm də siyasi millətçiliyi özündə ehtiva edir. Lakin Azərbaycanda siyasi millətçiliyin nəzəri əsasları hələ tam formalaşmamışdır, bu, kütləvi şüurun təzahür formalarından birinə çevrilməmişdir;

- üçüncüsü, müasir dünyada inkişaf etmiş hər bir cəmiyyət əmin-amanlığı, təhlükəsizliyi və rifahı üçün sağlam və pragmatik millətçilik arzusundadır. Böyük Britaniya, Fransa, Almaniya, Yaponiya və digər müasir ölkələrin tarixi təcrübələri də göstərmişdir ki, sağlam və pragmatik millətçilik proqramları ilə dövlət sürətlə inkişaf edir, daha da möhkəmlənir, hamının yaşamaq istədiyi bir cəmiyyətə çevrilir. Ksenofobiya, dağıdıcı milli separatçılıq, şovinizm, milli təkəbbür və milli xudbinlik kimi mənfi çalarlardan təmizlənmiş millətçilik münaqişələr üçün əsas ola bilməz. Vətəndaş millətçiliyi məhz sağlam millətçilikdir. Akademik Ramiz Mehdiyev də Azərbaycanda vətəndaş millətçiliyinin formalaşmasına ictimai dəstəyi gücləndirməyə, bu millətçilik ideyasını cəmiyyətdə fəal yaymağa, buna ictimai dəstəyi gücləndirməyə çağırır: “Bu gün Azərbaycan identikliyi özünü siyasi millət kimi göstərməyə meyillidir”⁵. Bu çağırış müasir dövrün tələblərindən irəli gələrək böyük aktuallıq kəsb edir. Ona görə də siyasi millətçiliyin milli dövlətin inkişafında rolunun nədən ibarət olmasının aydınlaşdırılması xüsusilə vacibdir;

- dördüncüsü, siyasi millətçilik etnik identikliyi qətiyyənlə inkar etmir. Məsələn, siyasi millətin klassik nümunəsi kimi götürülən fransızlar heç də öz

³ Renan E. Qu'est-ce qu'une nation? Nationalism. Edited by John Hutchinson, Anthony D. Smith. Reprinted. New York, Oxford University Press, 2012. - 378 pages, p.17

⁴ Heywood A. Siyasət. Çevirenler: B.B.Özipek, B.Şahin, M.Yıldız, B.Şahin, Z.Kopuzlu, B.Seçilmişoğlu, A.Yayla. Editör: B.Kalkan. Ankara, Adres Yayınları, 2010.- 567 sayfa, s.153

⁵ Mehdiyev R. Tarixi idrakın elmiliyi probleminə dair. Bakı, Şərq-Qərb, 2015. - 320 səh., səh. 65

tarixi soykökünü, dəyərlərini itirməmişdir. Bu gün də fransız milli kimliyi 1789-cu il Fransa inqilabının ənənələri və prinsipləri ilə sıx bağlıdır. Eyni fikri ingilis milləti haqqında da söyləmək olar. Odur ki, siyasi millətçilik dövlət-vətəndaş münasibətlərində sanballı resurs kimi çıxış edir. Azərbaycan xalqı tarixdə həтта imperiya qurmuş xalq olmuş, bəşəriyyət üçün nəhəng şəxsiyyətlər yetirmişdir. Tarixdə dərin iz buraxmış böyük türk dövlətlərinin, türk hökmdarlarının bir çoxu məhz Azərbaycan xalqının adı ilə bağlıdır. Bu gün bu irsin öyrənilməsi, dünyaya tanınması böyük aktuallıq kəsb edir. Siyasi millətçilik bu baxımdan da heç bir maneə deyildir və titul millətin irsinə ölkədəki milli, irqi, dini mənsəbiyyətiindən asılı olmayaraq, bütün vətəndaşların hörmət və ehtiram bəsləməsinin təmin edilməsi, dünya miqyasında ölkə imicinin müsbət mənada möhkəmləndirilməsi anlamında da çox aktualdır;

- beşinci, XXI əsrdə milli dövlətlərin dünyada gedən qloballaşma prosesinin təsiri altında ağır transformasiyalarla üzləşməsi danılmaz faktdır. Təsədüfi deyildir ki, öz çıxışlarında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev dəfələrlə qloballaşma adı altında faktiki olaraq eyniləşdirmə siyasətinin aparıldığını təəssüflə vurğulamışdır⁶. Müxtəliflik və fərqli inkişaf dövrünün sona yaxınlaşdığı barədə absurd iddiaların tez-tez səsləndirildiyi qloballaşan dünyada əsas məqsədi milli dövləti daxili və xarici təzyiqlərlə aşındırmaq, zəiflətmək olan təhlükəli meyillərə qarşı effektiv müqavimət və dəfətmə platformasının yaradılması vəzifəsi hər zaman olduğundan daha aktualdır. Siyasi millətçilik milli dövləti getdikcə daha çox aşındırmağa çalışan qloballaşma prosesi şəraitində milli ədavət salmağı, etnik millətçiliyin qızıqdırılmasını deyil, vətənpərvərliyi əsas tutur. Bernard Yakin təbircə desək, “millətçilik ədavət istəyən vətənpərvərlik, vətənpərvərlik isə dostluq, mehribançılıq istəyən millətçilikdir”⁷. Siyasi millətçilik məhz dostluq, mehribançılıq şəraitində birgəyaşayış istəyən millətçilik formasıdır;

- altıncısı, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsindən əziyyət çəkən, hərbi təcavüzə uğramış dövlət kimi Azərbaycan Respublikası üçün ölkə daxilindəki bütün millətlərin nümayəndələrinin ümumi düşməənə qarşı birləşməsi, bu birliyin qorunub saxlanması xüsusilə aktualdır.

⁶ Əliyev İ. Bakıdakı 311 nömrəli orta məktəbin yeni binasının açılış mərasimindəki nitqindən // Azərbaycan Respublikası Prezidentinin rəsmi internet sahifəsi: <http://president.az/articles/21075>, 15.09.2016.

⁷ Бауман З. Текучая современность / Пер. с англ. под. ред. Ю.В.Асочакова. Питер, Питер Пресс, 2008. - 240 стр., стр.188.

Problemin işlənmə dərəcəsi. Xarici ölkələrdə milli dövlət, millətçiliyin formaları, o cümlədən siyasi millətçilik problemlərinin elmi tədqiqi ənənəyə (E.Gellner, E.Hobsbaum, B.Anderson, E.D.Smit, C.Hatçinson, Z.Bauman, E.Giddens, Ç.Tilli, V.Vodovozov, A.Kolev, A.Fedetov, C.Beylis, S.Smit, Q.Stiven, İ.Vallersteyn, F.Fukuyama⁸ və başqaları) çevrildiyi halda, ölkəmizdə bu mövzuda fundamental elmi əsərlərin çatışmamazlığı təəssüf hissi ilə qeyd olunmalıdır.

Azərbaycanda milli dövlət, millət və ümumən identiklik məsələlərinə dair baxışlar daha çox XX əsrin əvvəllərində ayrı-ayrı publisistik məqalələr və elmi əsərlərdə (M.Ə.Rəsulzadə, Y.V.Çəmənzəminli, Ü.Hacıbəyov, H.B.Zərdabi, Ə.B.Hüseynzadə, Ö.F.Nemanzadə, C.Məmmədquluzadə, F.Köçərli⁹ və başqaları) öz əksini tapmışdır. Müasir dövrdə bu mövzuda elmi araşdırmalar aparılıb bir sıra yeni əsərlər yaransa da (Ə.Abdullayev, F.İsmayılov, V.Abdullayev, E.Əmirov, S.Xəlilov, Ə.Tağıyev, M.Şükürov, A.Balayev, R.Qaragözov, Ə.Abbasov, Anar, Ə.İbrahimov¹⁰ və başqaları),

⁸ Nationalism. Edited by John Hutchinson, Anthony D.Smith. Reprinted. New York, Oxford University Press, 2012. - 378 pages; Grosby S. Nationalism. A very short introduction. New York, Oxford University Press, 2005. - 148 pages; Gellner E. Uluslar ve ulusçuluk. Türkçesi: B.Ersanlı, G.G.Özdoğan. Editör: B.Vural, N.Ünver. İstanbul, Hil Yayın, 2013.- 263 sayfa; Hobsbawm E.J. Milletler ve Milliyyətçilik: program, mit, gerçeklik. İngilizcedən çeviren: O.Akınhay. İstanbul, Ayrıntı, 2010. - 239 sayfa; Anderson B. Hayali Cemaatler. Milliyyətçiliyin kökenleri ve yayılması. İngilizcedən çeviren: İ.Savaşır. İstanbul, Metis, 1995.- sayfa; Fukuyama F. Ulus inşası. Çeviri: H.Kaya. İstanbul, Profil yayıncılık, 2008. - 399 sayfa; Бауман З. Текучая современность / Пер. с англ. под. ред. Ю.В.Асочакова. Питер, Питер Пресс, 2008. - 240 стр; Кольев А.Н., Нация и государство. Теория консервативной реконструкции. Москва, Логос, 2005. - 800 стр.; Вальерстайн И. После либерализма. Перевод с англ. М.М.Гурвица, П.М.Кудюкина, П.В.Феденко. Под ред. Б.Кагарлицкого. Москва, Едиториал УРСС, 2003. - 256 стр. və başqaları.

⁹ Rəsulzadə M.Ə. Milli dirilik. Əsərləri. 5 cildə. II cild (1909-1914), ikinci nəşri. Araşdırıb toplayanı, ərəb əlifbasından latın əlifbasına çevirəni: Ş.Hüseynov. Bakı, Təhsil, 2014. - 528 səh.; Çəmənzəminli Y.V. Biz kimik (məqalələr). Tərtib edən: Ş.Hümmətli. Elmi redaktoru: M.Adilov. Bakı, Nurlan, 2004. -133 səh.; Hacıbəyov Ü. Seçilmiş əsərləri. Tərtib edən: M.Aslanov. Redaktoru: M.İbrahimov. Bakı, Yazıçı, 1982. - 653 səh.; Zərdabi Həsən bəy. İttihadi-lisan (Dil birliyi). Azərbaycan publisistikası antologiyası. Tərtib edən: C.Bəydilli (Məmmədov). Bakı, Şərq-Qərb, 2007 - 688 səh.; Hüseynzadə Əli bəy. Türklər kimdir və kimlərdən ibarətdir?. Azərbaycan publisistikası antologiyası. Tərtib edən: C.Bəydilli (Məmmədov). Bakı, Şərq-Qərb, 2007 - 688 səh. və başqaları.

¹⁰ Abdullayev V. Millət ideyası: siyasi aspekt. Elmi redaktoru: A.Mustafayev. Bakı, Təbib, 1998. - 48 səh.; Abdullayev Ə. Azərbaycançılıq ideyasının inkişafında ümummilli lider Heydər Əliyevin rolu (həmmüəllif) // Dövlət idarəçiliyi: nəzəriyyə və təcrübə, №2 - 2013 - səh. 65-73.; Tağıyev Ə., Şükürov M. İki əsrin qovşağında Azərbaycan: milli və millətlərəra-

fundamental tədqiqatlara hələ də ehtiyac böyükdür. Azərbaycanda bu sahədə əsas elmi tədqiqatlar isə akademik R.Mehdiyevin¹¹ adı ilə bağlıdır.

Lakin o da etiraf olunmalıdır ki, Azərbaycan alimləri arasında azərbaycançılıq ideologiyasının elmi-tarixi əsası ilə əlaqədar baxışlar heç də həmişə üst-üstə düşmür, bəzən kəskin polemikalar üstünlük təşkil edir və bir-birini inkar edən fikirlərin bolluğu müşahidə edilir. Əsas mübahisələr azərbaycançılıq ideologiyasının elmi-tarixi əsasının konkret hansı motivdən (etnik, mədəni, yoxsa dini motiv) götürülməli olduğu barədə ümumi konsensusa gəlinməməsi ilə bağlıdır. Odur ki, R.Mehdiyev müasir Azərbaycanın mənzərəsini identikliklərin qovuşması dövrü kimi səciyyələndirmiş və ümumvətəndaş identikliyinə formalaşmasını cəmiyyətin və dövlətin qarşısında duran mühüm, prioritet vəzifə elan etmişdir.

Millətin tərifı ətrafında elmi mübahisələrin dünyada da onilliklərdir səngimədiyini, bu mövzuda müəlliflərin siyasi və nəzəri cəhətdən yüksək dərəcədə sifarişli olduğunu qeyd edən R.Mehdiyev bildirmişdir ki, “hamılıqla qəbul olunmuş konsepsiyanın meydana gəlməsini gözləməyə dəyməz”¹². O, vətəndaşlıq amilinin rəhbər tutulması ilə haqlı olaraq müasir dövrdə Azərbaycan cəmiyyəti üçün vətəndaş millətçiliyi ideyasının ən optimal olduğu qənaətinə gəlmişdir: “Azərbaycan milli identikliyinə əsasını təşkil edən ideya-dəyərlər konsepsiyası özündə həm etnik, həm də vətəndaş identikliyinə birləşdirən model ola bilər”¹³. Vətəndaş millətçiliyində ərazi,

sı problemlərin həlli yolunda. Bakı, Adiloğlu, 2004. - 194 səh.; Anar. Azərbaycançılıq haqqında düşüncələr. Əsərləri. 6 cildə. IV cild (1993-2003). Redaktor: A.Əmrahov. Bakı, Nurlan, 2004. - 503 səh.; İsmayilov F. Xalq ruhu. Seçilmiş əsərləri. 5 cildə. V cild. Elmi redaktor: C.Feyziyev. Bakı, Oğuz Eli, 2011. - 600 səh.; Амиров Э., Майоров М. Этнополитическая и культурная история Карабаха в свете армянских притязаний. I том (в трех томах). Науч. ред.: М.Алиев, Баку, Шарп-Гарб, 2016. - 276 стр.; Балаев А.Г. Азербайджанская нация: основные этапы становления на рубеже XIX-XX вв., Москва, ТиПу, 2012. - 403 стр.; Гаргаезов Р. Коллективная память: как создаются, сохраняются и воспроизводятся коллективные представления о прошлом. Научный редактор: Р.Г.Кадырова. Баку, Элм, 2013. - 412 стр. və başqaları.

¹¹ Mehdiyev R. Tarixi idrakin elmiliyi probleminə dair. Bakı, Şərq-Qərb, 2015. - 320 səh.; Mehdiyev R. Azərbaycan: tarixi irs və müstəqillik fəlsəfəsi. Redaktorları: İ.Vəliyev, K.Muxtarov. Bakı, Azərbaycan Milli Ensiklopediyası, 2001. - 276 səh.; Mehdiyev R. Ermənilərin mif yaradıcılığı tarixdə ilk xristian dövləti kontekstində. Bakı, Şərq-Qərb, 2014. - 80 səh. və digər.

¹² Mehdiyev R. Tarixi idrakin elmiliyi probleminə dair. Bakı, Şərq-Qərb, 2015. - 320 səh., səh. 64

¹³ Yəni orada, səh. 76

qanun qarşısında bərabərlik və dövlət birləşdirici amillər qismində çıxış edir.

Tədqiqat işində siyasi millətçiliyə müxtəlif müəlliflərin yanaşmaları müqayisəli şəkildə təhlil edilmiş, onlar arasında paralellər aparılmış və fərqlər göstərilmişdir.

Azərbaycanda elmi ədəbiyyatda “siyasi millətçilik” anlayışı nisbətən yenidir. Halbuki, Azərbaycan üçün siyasi millətçilik ideyası yeni hadisə sayılmamalıdır. Məsələn, M.Ə.Rəsulzadə 1915-ci il oktyabrın 21-də “Açıq söz” qəzetinin 16-cı sayında çap edilmiş “Milliyyət və bəşəriyyət” adlı məqaləsində siyasi millətçiliyin mahiyyətini izah etməyə çalışmış, bunun üçün Petroqrad mətbuatında Duma üzvü Aleksandrovun imzası ilə milli dirilik mövzusunda dərc olunmuş məqaləni ictimaiyyətə təqdim etmişdir. Onun Petroqrad mətbuatından nümunə gətirdiyi həmin məqalədə siyasi millət müxtəlif millətləri dövlət ətrafında birləşdirən fenomen kimi müsbət mənada qiymətləndirilmişdir¹⁴. Yaxud Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulmasında yaxından iştirak etmiş, onun Türkiyədə ilk səfiri olmuş görkəmli şəxsiyyət Yusif Vəzir Cəmənzəminli Azərbaycan xalqının kimlik probleminə bəhs edərkən burada siyasi kimliyi - vətəndaşlıq amilini daha çox qabartmış, ölkədə yaşayan hər kəsi etnik kimliyindən asılı olmayaraq, “azərbaycanlı” adlandırmışdır. Bunu onun əsərlərinin adlarından da görmək mümkündür. Məsələn, “Azərbaycan və azərbaycanlılar”. Bu xətt müasir Azərbaycan dövlətinin milli ideologiyası - azərbaycançılıq məfkurəsi ilə tam mənada səsleşir. Onun siyasi millətçiliyə dair ideyaları müəllifi olduğu “Xarici siyasətimiz” əsərində ətraflı şərh olunmuş və bildirilmişdir ki, siyasi millətçilik sağlam proqramdır, rəğbətə layiqdir, ölkədə yaşayan bütün millətləri vahid qəlibə salır, onları dövlət ətrafında birləşdirir¹⁵.

Tədqiqat işində problemin Azərbaycanda bu vaxta kimi işlənmiş səviyyəsi müəyyən edilmiş, yerli və xarici alimlərin mövzuya dair əsas ideyalarından bəhrələnməklə problem açılmış, mənzərə aydınlaşdırılmış və yeni ideyalar irəli sürülmüşdür. Tədqiqat işində siyasi elm üzrə beynəlxalq miqyasda tanınan aparıcı elmi jurnallarda (“Полис”, “Власть”, “Nations and Nationalism”, “Foreign Affairs” və s.) son illər milli dövlət və siyasi

¹⁴ Rəsulzadə M.Ə. Milliyyət və bəşəriyyət. Əsərləri. 5 cildə. III cild (1915-1916). Araşdırıb toplayanı, ərəb əlifbasından latın əlifbasına çevirəni: Ş.Hüseynov. Bakı, Elm, 2012. - 596 səh., səh.203

¹⁵ Cəmənzəminli Y.V. Xarici siyasətimiz. Əsərləri. 3 cildə. III cild. Tərtib edən: T.Hüseynoğlu. Bakı, Avrasiya Press, 2005. - 440 səh., səh.253

millətçiliyə dair dünya alimlərinin apardığı müzakirə mövzularına, onların yeni fikir və ideyalarına da yer verilmiş, bununla da iş müasir baxışlarla daha da zənginləşdirilmişdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektini milli dövlət, onun inkişafına təsir edən siyasi millətçilik fenomeni, predmetini isə milli dövlət-siyasi millət münasibətləri və perspektiv inkişaf imkanları, Azərbaycanda milli dövlətin inkişafında siyasi millətçilik amili təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi milli dövlətin tarixi-siyasi əsaslarının və inkişafının tədqiqi, siyasi millətçiliyin nəzəri və praktik məsələlərinin təhlili, Azərbaycanda siyasi millətçilik ideyalarının müasir vəziyyətinin və perspektivlərinin müəyyənəşdirilməsidir. Bu məqsədə nail olmaq üçün qarşıya aşağıdakı vəzifələr qoyulmuş və onlar yerinə yetirilmişdir:

- Milli dövlət anlayışının və onun nəzəri əsaslarının, milli dövlətin təşəkkülü prosesinin Qərb və Şərq təcrübəsinin öyrənilməsi;
- Milli dövlətin müasir qlobal çağırışlar kontekstində qiymətləndirilməsi və vəziyyətinin müəyyənəşdirilməsi;
- Millət fenomeni və ona yanaşmaların təhlili;
- Siyasi millətçiliyin mahiyyətinin və xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi;
- Müasir siyasi proseslərdə siyasi millətçiliyin təzahür formalarının müəyyənəşdirilməsi;
- Azərbaycanda milli-siyasi şüurun formalaşması və inkişafının tədqiqi, Azərbaycan milli-siyasi kimliyinə baxışların sistemləşdirilməsi;
- Azərbaycanda milli dövlət-siyasi millətçilik münasibətlərinin müasir inkişaf prosesinin təhlili və perspektivlərinin proqnozlaşdırılması.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasları. Tədqiqatın nəzəri əsaslarını ən əvvəl Ümummilli Lider Heydər Əliyevin, onun siyasi irsinin layiqli davamçısı, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin çıxış və nitqlərində problemə dair irəli sürülmüş konseptual müddəalar, eləcə də bu sahədə fundamental əsərlər təşkil edir.

Dissertasiyanın metodoloji əsaslarına problemə dair əsas konsepsiyaların təhlili, ümumməntiqi metodlar (analiz və sintez, abstraktlaşdırma, ümumiləşdirmə, induksiya, deduksiya, analogiya və s.), nəzəri metodlar (fikri eksperiment, tarixi təsvir metodu və s.) və müqayisəli təhlil metodu daxildir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Azərbaycanda siyasi millətçiliyə dair ilk dissertasiya kimi bu tədqiqat işi bu fenomenin milli dövlətin inkişafındakı

rolunu elmi cəhətdən izah edir. Tədqiqat işinin elmi yeniliklərini aşağıdakı müddəalarla ifadə etmək olar:

- Azərbaycanda siyasi millətçiliyə dair ideyaların sistemləşdirilməsi;
- Azərbaycançılıq ideologiyasının köklərinin tarixi ardıcılıq və varislik prinsipi əsasında təhlil edilməsi;
- Azərbaycan milli-siyasi kimliyinin formalaşmasının şərti olaraq bölünmüş mərhələlər üzrə xarakterik xüsusiyyətlərinin verilməsi;
- Azərbaycanda milli dövlət-siyasi millət münasibətləri və onların bir-birinə qarşılıqlı təsirlərinin təhlil edilməsi;
- Azərbaycanda siyasi millətçiliyin sağlam millətçilik kimi qurucu xarakterinin nəzəri cəhətdən əsaslandırılması;
- Siyasi millətçiliyin XXI əsrdə Azərbaycan milli dövlətinin həyatındakı rolunun, mövqeyinin proqnozlaşdırılması.

Dissertasiyanın nəzəri-praktik əhəmiyyəti. Tədqiqat işi bundan sonra bu mövzuya dair elmi tədqiqatlar üçün mənbələrdən biri kimi əhəmiyyətlidir. Tədqiqat materiallarından və əldə olunmuş nəticələrdən azərbaycançılıq ideologiyasının elmi tədqiqində və onun praktik tərəflərinin işlənilməsində, o cümlədən milli münasibətlərin tənzimlənməsində, sağlam millətçiliyin təbliğində mühüm vəsaitlərdən biri kimi istifadə edilə bilər. Bundan başqa, tədqiqat işi oxşar mövzuların araşdırılması zamanı da faydalı ola bilər. Əldə olunmuş nəticələrdən ali təhsil müəssisələrində siyasi elmlərin tədrisində, gənclərin vətənpərvərlik tərbiyəsi, milli dövlətin güclənməsi naminə vətəndaş həmrəyliyi artırılması işində, dövlət-vətəndaş münasibətlərinin tənzimlənməsində də istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universitetinin “Politologiya və sosiologiya” kafedrasında müzakirə olunmuş və müdafiəyə tövsiyə edilmişdir. Tədqiqat işinin əsas məzmunu və elmi müddəaları müəllifin Azərbaycanda və xaricdə çap etdirdiyi elmi məqalələrində, həmçinin konfrans tezislərində öz əksini tapmışdır.

Tədqiqat işinin strukturu. Dissertasiya işi Giriş, üç fəsil, doqquz yarım-fəsil, Nəticə və İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “**Giriş**” hissəsində mövzunun aktuallığı və elmi yeniliyi əsaslandırılmış, dissertasiyanın məqsəd və vəzifələri əks etdirilmiş, problemin işlənmə dərəcəsi təhlil edilmiş, tədqiqatın nəticələrinin nəzəri və praktik əhəmiyyəti verilmişdir.

“Milli dövlət: tarixi-siyasi əsasları və inkişafı” adlanan I fəsil üç yarım-fəsildən ibarətdir. Bu fəslin **“Milli dövlət anlayışı və onun nəzəri əsasları” adlanan birinci yarım-fəsilində** “milli dövlət” anlayışının mahiyyəti açıqlanmışdır. Qeyd olunmuşdur ki, hər bir elm sahəsinin aydın və dəqiq anlayışlara, terminalogiyaya ehtiyacı vardır. Ona görə də müəllif “milli dövlət” anlayışını və onun nəzəri əsaslarını “dövlət” anlayışının özünün nəyi ehtiva etdiyini izah edəndən sonra açıqlamışdır. Çünki hələ də dövlət fenomenin mahiyyəti siyasi elmin əsas problemlərindən biri olaraq qalmaqdadır. M.Kapani “Siyasi elmə giriş” adlı kitabında dövlətin 145 fərqli izahının müəyyən olunduğunu bildirmişdir¹⁶.

Müəllif bu fikrə gəlmişdir ki, necə izah olunmasından asılı olmayaraq, şübhə doğurmayan sosial gerçəklik vardır ki, dövlət siyasi quruluşların ən geniş, ən inkişaf etmiş, ən təşkilatlanmış və ən əhatəli olanıdır. Bu baxımdan o, “təsisatlar təsisatı” kimi çıxış edir, siyasi hadisələr, hakimiyyət münasibətləri onun ayrılmaz parçası hesab edilir. “Dövlət” anlayışı əsasən təsisatlar cəmi, ərəzi birliyi, fəlsəfi düşüncə, məcburetmə və təzyiq aparatı və s. kimi başa düşülür. Müəllif bu yarım-fəsildə dövlətlə əlaqədar müxtəlif fikirlərin olmasını ona 3 fərqli yanaşmaya - idealist, funksionalist və təşkilati yanaşmalara görə yarandığı qənaətinə gəlmiş, onların hər birinin izahını vermişdir.

Bu yarım-fəsildə qeyd olunmuşdur ki, “milli dövlət” anlayışının “dövlət” anlayışının içərisindən ayrılması prosesi milli ideyanın cücərməsi ilə baş vermişdir. Milli dövlət insanları ölkə və millət qavramları ətrafında toplayan yeni bir quruluşdur. Millət milli dövlətə öhdəliklərini yerinə yetirən alət kimi baxır. Milli dövlət “xalq ruhu”nu ayaqda saxlayan, onu yaşadan təsisatdır. “Ruhsuz heç bir xalq başqasına qalib gələ, heç bir dövlət qüdrətli ola və əzəmətli işlər görə bilməz”¹⁷. Lakin heç də bütün xalqlar milli ideyaya yiyələnərək milli dövlətçiliyin qədir-qiymətinə obyektiv qavramaq iqtidarında olmamışdır.

“Milli dövlətin təşəkkülü prosesi” adlanan ikinci yarım-fəsildə milli dövlətlərin formalaşma xüsusiyyətlərinə toxunulmuşdur. Milli dövlətin təşəkkül prosesinin Qərbdə və Şərqdəki təcrübəsi belə qənaətə gəlməyə əsas vermişdir ki, bu proses heç də hər yerdə standart, eyni cür getməmişdir. Çünki hər bir xalqın taleyi, tarixi inkişafı fərqlidir, onu nəzəri

¹⁶ Kapani M. Politika bilimine giriş. 22-ci basım. Ankara, Bilgi, 2009. – 248 sayfa, s. 36

¹⁷ İsmayilov F. Dövlətdə ilk alim, elmdə ilk dövlət adamı. Seçilmiş əsərləri. 5 cildə. V cild. Elmi redaktoru: C.Feyziyev. Bakı, Oğuz Eli, 2011. - 600 səh., səh.25

baxımdan vahid qanunauyğunluq şəklində ortaya qoymaq mümkün deyildir. Qərbdə milli dövlətlərin formalaşması prosesi müsəlman Şərqindən tez başlamışdır. Bu prosesdə sekulyarizmin tarixi rolu qeyd olunmuşdur. Belə ki, XVI əsrdən başlayaraq Avropada bütün maliyyə-vergi sistemini yalnız öz əlində cəmləmiş Vatikan əvvəlki hökmrən statusunu itirirdi. Nəticədə avropalı monarxların kilsədən asılılığı azalmış, yeni məkanlar ələ keçirilmiş, ən əsası isə müstəmləkələr hesabına özlərinin müstəqil gəlir mənbələri yaranmışdı. Paralel olaraq, kapitalist münasibətlərinin inkişafı, burjuazianın formalaşması kilsə hakimiyyətini sıxışdırmışdır. Bu hakimiyyətə ən sarsıdıcı zərbə maarifçilik hərəkatı olmuşdur. Burjuaziya maarifçilik hərəkatında maraqlı qüvvə idi, çünki burjuaziyaya kilsə ilə mübarizə aparmağa qadir savadlı insanlar, mütəfəkkirlər, mətbuat çox lazım idi. Bu yarımfəsildə qeyd olunmuşdur ki, Avropada milli dövlətlərin, millətlərin və milli təfəkkürün yaranması prosesi kilsənin nüfuzunun zəifləməsi zəminində baş vermişdir. Avropada milli dövlətlər kilsə ilə monarxların hakimiyyət, gəlirlər uğrunda mübarizəsi nəticəsində meydana çıxmışdır.

Müəllif tədqiqatları nəticəsində belə qənaətə gəlmişdir ki, əgər müstəmləkə siyasəti Qərb ölkələrində milli dövlətlərin güclənməsinə, millətçiliyin və millətlərin yaranmasına təkan vermişdirsə, Şərqdə millətlər Qərbdən fərqli olaraq, feodalizmə və ya hər hansı ictimai quruluşa qarşı deyil, əsarətə qarşı mübarizədə yaranmışdır. Azərbaycanda da millətin formalaşması bu ümumdünya tarixi prosesinə uyğun getmişdir.

Milli dövlətlərin sayının rekord səviyyədə artması Vilson prinsiplərinin təsiri altında XX əsrdə müşahidə edilmişdir.

“Milli dövlət müasir global çağırışlar kontekstində” adlanan üçüncü yarımfəsildə müəllif bildirmişdir ki, milli dövlət üçün müasir dövrdə ən böyük təhdid qloballaşmadır. Qloballaşma dedikdə, dünyanın iqtisadi, siyasi və mədəni baxımdan unifikasiyası, yəni vahid dəyərlər sisteminə və idarəetmə üsullarına tabe edilməsi nəzərdə tutulur. Bu proses müasir mənası etibarlı ilə eyniləşdirmə fəlsəfəsinə müqavimət göstərən, fərdiçiliyi, özünəməxsusluğu qoruyub saxlayan bütün növ düşüncə və sistemlərlə ziddiyyət təşkil etməkdədir. Bu mənada onun siyasi aspekti də istisna təşkil etmir. Yəni müasir qloballaşma milli, yaxud dini əsaslara söykənən, fərqli inkişaf və idarəçilik fəlsəfəsinə malik dövlətləri və siyasi sistemləri özünə maneə olaraq görür, onların aradan qaldırılmasını, əridilməsini başlıca məqsəd olaraq müəyyənləşdirmişdir.

Müəllif qeyd etmişdir ki, XX əsrin II yarısından dövlətlərarası münasibətlər sisteminə forma və məzmunca qloballaşmanın tamamilə fərqli bir

təzahürü özünü göstərməyə başlamışdır. Müasir dünyada gedən qloballaşma prosesi birbaşa milli kimliyi, milli mədəniyyəti təhlükə altına qoyur. Məlumdur ki, milli kimlik ənənəvi mədəniyyətin (dini dəyərlər, dil, ailə münasibətləri və s.) üzərində qurulmuşdur.

Akademik Ramiz Mehdiyev 2016-cı ildə nəşr edilmiş “Güclü Azərbaycan dövləti qloballaşma şəraitində milli ideyanın təcəssümü kimi” adlı məqaləsində yazmışdır: “Qloballaşmanın həyatımıza nə isə bir yenilik əlavə edəcəyinə aludə olmaq yox, onun hələ tam dərk etmədiyimiz nəticələri haqda düşünmək lazımdır. Bir məsələyə əsla şübhə yoxdur ki, qloballaşma beynəlxalq ictimaiyyətin Qərb mədəniyyəti və kapitalizm cəmiyyəti prinsipləri əsasında homogenləşdirilməsi (yekcinsləşdirilməsi) prosesidir. Eyni zamanda, milli dövlətlərin rolunun və funksiyalarının dəyişməsi (nivelirlənməsi) qloballaşmanın ən mühüm məqsədlərindən biridir”¹⁸.

Müəllif bildirmişdir ki, qloballaşmanın müasir dövlətə təsiri dünya alimləri arasında bundan sonra da müzakirə obyektı olaraq qalacaq və onun fəlsəfi, sosial-siyasi və iqtisadi xarakteristikasına nöqtə qoymaq hələ tezdir.

“Siyasi millətçilik: nəzəri və praktik məsələlər” adlanan II fəsil də 3 yarımfəsildən ibarətdir. **“Millət fenomeni və ona baxışlar” adlanan II fəslin 1-ci yarımfəslində** millət fenomeninin metodoloji bazası araşdırılmışdır. “Millət” obyektiv anlamda mədəni dəyər - eyni dili danışan, eyni dinə sahib olan, ortaq keçmişlə bir-birinə bağlı xalq kütlələri kimi təhlil edilir.

Burada qeyd edilmişdir ki, millət konsepsiyaları əsasən 2 mövqedən izah edilir. Bunlardan biri milləti əsasən etnik birlik kimi görür və etnik bağların, etnik köklərin önəminə diqqət çəkir, digəri isə ona siyasi birlik kimi yanaşır və vətəndaşlıq bağlarının və bağlılıqlarının əhəmiyyətini vurğulayır.

Müəllif bildirmişdir ki, millət və millətçiliyə yanaşmalar müxtəlifdir, millətçiliklə əlaqədar diskurslar təkcə müasirliyə xas bir şey deyildir. Məsələn, görkəmli fransız mütəfəkkiri Ş.L.Monteskyö “Qanunların ruhu” əsərində yazmışdır: “Əgər mən bacarsam ki, insanlar öz vəzifələrini (məsuliyyətlərini), öz hökmdarlarını, öz vətənini, öz qanunlarını sevmək üçün yeni əsas əldə etsinlər, onlar özlərini hər bir ölkədə, hər bir hökumət şəraitində daha xoşbəxt hiss etsinlər... onda mən özümü öləcək insanlar ara-

¹⁸ Мехтиеv P. Сильное Азербайджанское государство как отражение национальной идеи в условиях глобализации // http://azertag.az/ru/xeber/Silnoe_Azerbaidzhanskoe_gosudarstvo_kak_otrazhenie_nacionaln_oidei_v_usloviyah_globalizacii-956360, 31.05.2016.

sında ən xoşbəxti hesab edərdim”¹⁹.

““Millət” termini insanların münasibətlərinin əhəmiyyətli bir tərəfini izah edir. Amma tam olaraq nəyi? Sırr burada yadır”²⁰. Hobsbaumun tədqiqatlarında mühüm yer tutan bu suala alimlər tərəfindən cavablar birmənalı deyildir.

Bu yarımfəsildə millət konsepsiyasının müfəssəl təhlil edilməsi məqsədilə milli identikliyin nəzəri baxımdan dərk edilməsinin 3 metodoloji yanaşmaya - instrumentalizm, primordializm və konstruktivizmə əsaslandığı bildirilmiş və onların hər birinin izahı verilmişdir.

“Siyasi millətçiliyin mahiyyəti və xüsusiyyətləri” adlanan ikinci yarımfəsildə qeyd olunmuşdur ki, görkəmli alman alimi F.Mayneke 1907-ci ildə “mədəni millət” və “siyasi millət” təsnifatını vermişdir. İngilis tədqiqatçısı E.Heyvuda görə, siyasi millət - vətəndaşlığın etnik kimlikdən daha çox siyasi əhəmiyyət daşıdığı millətdir. Bu cür yanaşmanın tarixi J.J.Russonun əsərlərinə qədər gedib çıxır. Russonun “ümumi iradə” fikrinə əksini tapan xalq idarəçiliyi vurğusu 1789-cu il Fransa inqilabı prosesində ortaya çıxan millətçi nəzəriyyələrin toxumu olmuşdur. Müəllif qeyd etmişdir ki, elmi ədəbiyyatda siyasi millətçilik “vətəndaş millətçiliyi”, “dövlət millətçiliyi” də adlandırılır. Fransız alimi P.Birnbaum da millətçiliyin mədəni və dövlət tiplərini fərqləndirmişdir. O, dövlət millətçiliyinin milli dövlətin və millətin əzəmət və gücünün mühafizəsinə yönəltdiyi qənaətdədir. L.Qrinfeld də vətəndaş millətçiliyini seçib ayırmışdır. Onun fikrincə, vətəndaş millətçiliyi siyasi və mədəni qüvvəyə, nailiyyətə, hətta üstünlüyə inam hissi ilə səciyyələnir. Alman alimləri E.Yan və U.Altermatt da siyasi millətçiliyin izahına əsərlərində geniş yer vermişdir.

Bu fəsildə müəllif müasir dövrdə siyasi millətçiliyə dair aparılan elmi tədqiqatların nəticələrinin də təhlilini vermişdir və bildirmişdir ki, son illər bu mövzuda xarici ölkə universitetlərində xeyli sayda dissertasiya işləri həzırlanmışdır. O.Yeroxinin “Siyasi millətçilik”, Y.Laptevanın “Müasir Rusiyada siyasi millətçilik (1990-2005-ci illər): tendensiya və zidiyyətlər”²¹, İ.Sinqin “Post-kolonial ölkələrdə vətəndaş millətçiliyi” adlı dissertasiya

¹⁹ Кольев А.Н., Нация и государство. Теория консервативной реконструкции. Москва, Логос, 2005. – 800 стр., стр.431

²⁰ Hobsbawm E.J. Milletler ve Milliyetçilik: program, mit, gerçeklik. İngilizceden çeviren: Osman Akinhay. İstanbul, Ayrıntı, 2010. – 239 sayfa, s.14

²¹ Электронная библиотека диссертаций // <http://www.dissercat.com/search?keys=%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%BD%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%BC>

işləri²² və başqa elmi əsərlər bu qəbildəndir.

Təəssüflər olsun ki, bu mövzuda Azərbaycan alimlərinin elmi tədqiqatları olduqca məhduddur. Akademik R.Mehdiyevə görə, vətəndaş millətçiliyi dövlət və cəmiyyət arasında problemlərin həllində sanballı resursdur. O, həmçinin qeyd etmişdir ki, artıq elmi ədəbiyyatda millətçiliyin öyrənilməsinə yanaşmanın dəyişdiyi müşahidə olunmaqdadır, alimlər millətçiliyin müsbət məziyyətlərini də qiymətləndirməyə başlayırlar. Bu tendensiyadan çıxış edərək bu yarımfəsildə müəllif belə bir qənaətə gəlmişdir ki, millətçiliyin bir forması kimi siyasi millətçiliyə dair tədqiqatlar getdikcə daha da genişlənəcəkdir.

“Müasir siyasi proseslərdə siyasi millətçiliyin təzahür formaları” adlanan üçüncü yarımfəsildə bildirilmişdir ki, siyasi millətçilik sağlam millətçilikdir. O, spesifik dövlət ideologiyası və onun siyasi məqsədlər üçün tətbiq edilməsi praktikasıdır. Sağlam millətçilik hətta milləti və dövləti yox olmaq təhlükəsindən belə xilas etməyə qadirdir. Sağlam millətçiliyin güclü nəzəri-konseptual ideya bazasına malik olması hələ azdır, bundan da vacib element onun işlək mexanizminin olmasıdır. Tarixdə bunun ən bariz nümunəsi faşizmdən sonrakı Almaniyadır. Məhz K.Adenauerin sağlam və pragmatik millətçilik strategiyası Almaniyanın simasını tamamilə dəyişmişdir. K.Adenauerin seçdiyi mütərəqqi millətçilik yolu A.Hitlerin müəyyən etdiyi zorakı, dağıdıcı vasitələrdən daha kamil, daha effektiv və daha uzaqgörən olmuşdur.

Müəllif qeyd etmişdir ki, “inkışaf” anlayışı həm müsbət, həm də mənfi mənada işlədilə bilər. Tibbdə xəstəliyin inkişafı vəziyyətin pisləşməsindən xəbər verir. Millətçilik ideologiyası da dövlətin və millətin həm müsbət, həm də mənfi mənada inkişafına səbəb ola bilər. Burada millətçiliyin xarakteri və bu ideologiyanın daşıyıcısı olan liderin istiqamətləndirici rolu, fəaliyyəti, şəxsi nümunəsi əsas göstəricilərdir.

Müasir dövrdə siyasi millətçilik ölkələrdə vətəndaşların vətənpərlilik hisslərinin gücləndirilməsi yolu ilə də möhkəmləndirilir. Məsələn, Rusiyada 2001-2015-ci illərdə vətəndaşların vətənpərvərlik tərbiyəsi ilə əlaqədar 3 dövlət proqramı qəbul olunmuşdur. Sonuncu belə sənəd - “Rusiya Federasiyası vətəndaşlarının vətənpərvərlik tərbiyəsi” Dövlət Proqramı 2016-cı ildən qüvvədədir və burada 2020-ci ilədək ölkədə vətənpərvərlik tərbiyəsi ilə əlaqədar genişmiqyaslı tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur.

Qloballaşan müasir dünyada siyasi millətçilik əksər inkişaf etmiş dövlətlərin fəaliyyətinin, daxili və xarici siyasətinin əsas ideoloji platforması kimi çıxış edir.

²² University of Maryland // <http://drum.lib.umd.edu/handle/1903/14999?show=full>

Müəllif bu yarımfasildə müxtəlif xarici ölkələrin (Yaponiya, Fransa, Almaniya və s.) konkret tarixi təcrübələri və müasir nümunələri əsasında bildirmişdir ki, millətçilikdə quruculuq, birləşdiricilik amilləri əsas götürülsə, liderlər bu prinsiplərində qətiyyətli olarsa, hətta ən ağır tarixi sınaqlardan belə şəərəflə çıxmaq, ölkəni yeni iqtisadi rifah relsinə keçirmək, cəmiyyətdə sağlam ictimai-siyasi auranı formalaşdırmaq, milli münasibətləri rahatlıqla tənzimləmək və bütün sahələrdə davamlı inkişafa nail olmaq heç də illüziya deyildir.

“Azərbaycanda siyasi millətçilik ideyaları: müasir vəziyyət və gələcək perspektivlər” adlanan III fəsil də 3 yarımfasildən ibarətdir. “Azərbaycanda milli-siyasi şüurun formalaşması və inkişafı” adlanan I yarımfasildə bildirilmişdir ki, Azərbaycan milli-siyasi şüuru tarixən yadelli əsarətinə qarşı mübarizə zəminində formalaşmış və inkişaf etmişdir. Müəllif bu prosesi şərti olaraq dövrlərə ayırmış və hər bir mərhələnin xarakterik xüsusiyyətlərini vermişdir.

Bu yarımfasildə qeyd olunmuşdur ki, “Biz kimik?”, “Milli və siyasi təşəkkülümüz hansı mərhələlərdən keçmişdir?”, “Ənənəvi Azərbaycan siyasi və mədəni təfəkkürünün təməlində dayanan təfəkkür sistemləri hansılardır” və digər bu kimi suallara cavab tapmadan Azərbaycanda milli ideyanın və siyasi millətin elmi əsaslarını müəyyənləşdirmək cəhdləri mənasız təsir bağışlayar. Çünki milli kimlik xalqın öz dövlətinin taleyi üçün keçirdiyi siyasi yaşantı hissidir. Bu, milli mənlilik şüurunu formalaşdıran ən mühüm kateqoriyadır. Milli mənlilik şüuru isə millətin nümayəndələrinin öz mənşəyi, soykökü, tarixi tale ümumiliyinə münasibətinin, özünün mədəni-tarixi inkişafını və birliyini necə dərk etməsinin integrativ ifadəsi olmaqla, öz əksini yalnız ayrı-ayrı fərdlərin təmsalında yox, ictimai şüurun bütün təzahür forma və davranışlarında tapır.

Müəllif belə bir fikrə gəlmişdir ki, Azərbaycan amilinin orta əsrlərdə siyasi elitanın və müsəlman Şərqində Azərbaycanın ziyalı təbəqəsinin simasında öz siyasi təşəkkülünü tapmasında Şah İsmayıl Səfəvinin böyük xidmətləri olmuşdur. R.Mehdiyev “Şah İsmayıl Səfəvi ali məramlı tarixi şəxsiyyət kimi” məqaləsində də yazmışdır ki, “artıq o vaxt bu amil müasir dövrdə bizim “azərbaycançılıq” ideyası kimi qavradığımız fenomeni formalaşdırdı”²³.

O da qeyd olunmuşdur ki, Azərbaycanın müasir milli-siyasi şüurunun formalaşması XIX əsrdə Azərbaycan maarifçilərinin fəaliyyəti ilə sıx

²³ Mehdiyev R. Tarixi idrakın elmiliyi probleminə dair. Bakı, Şərq-Qərb, 2013. - 256 səh., səh.39

bağlıdır. Bu proses həmin dövrdə Şimali Azərbaycanda həm də ona görə başlamışdır ki, bura müstəmləkə əsarəti altında idi. Tarix dəfələrlə sübut etmişdir ki, əsarətə qarşı mübarizə, müqavimət hissinin güclənməsi yeni proseslərin açarı olmuşdur.

Müəllif onu da bildirmişdir ki, müasir dövrdə Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən müstəqil Azərbaycan dövlətinin milli ideologiyası kimi irəli sürülmüş azərbaycançılıq məfkurəsi cəmiyyəti vahid amal uğrunda birləşdirmişdir. Bu gün müstəqil Azərbaycan Heydər Əliyev siyasətini zənginləşdirir, müasir dövrün yeni çağırışlarını nəzərə alaraq, hazırkı tarixi şəraitə uyğunlaşdırır, ancaq ümumi siyasi xətdən kənara çıxmır. Bu xətt milli-siyasi şüurda dövlət müstəqilliyinin qorunması və ölkənin daha da inkişaf etdirilməsi ideyalarının möhkəmləndirilməsidir.

“Azərbaycan milli-siyasi kimliyinə baxışlar: müqayisəli təhlil” adlanan III fəslin ikinci yarımfəslində əsasən müasir dövrdə Azərbaycan milli-siyasi kimliyinə dair əsas baxışlar müqayisə edilmiş, aparıcı fikirlər arasında oxşar və fərqli cəhətlər üzə çıxarılmış, müvafiq paralellər aparılmışdır.

Qeyd olunmuşdur ki, Azərbaycan milli-siyasi kimliyi Azərbaycan milli siyasi şüurunun nəticəsidir. Bu identikliyin formalaşmasında dil amili başlıca rol oynamışdır. Təsadüfi deyildir ki, Firidun bəy Köçərli “Ana dili” adlı məqaləsində məşhur mütəfəkkir Uşinskinin “bir millətin varını, dövlətini və hətta vətənini əlindən alsan ölə bilməz, amma dilini alsan, fövt olar və ondan bir nişan qalmaz” fikrini xatırladaraq, ana dilinin qorunmasının və inkişafının qayğısına qalmağa çağırmışdır²⁴.

Təqdirəlayiq haldır ki, tarix boyu Azərbaycan xalqı çox müharibələrdən, mübarizələrdən, keşməkeşlərdən keçsə də, öz dilini, mənliliyini qorumuşdur.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətləri yaxşı başa düşürdülər ki, milli-siyasi kimliyin formalaşdırılması elm və təhsilinin inkişafı olmadan mümkün olmayacaqdır. Onlar milli inkişafda qadınların (anaların) həlledici roluna da diqqət yönəlmişdir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qurularkən hökumətin həssaslıqla yanaşdığı ilk məsələlər sırasında qadın hüquqları problemi xüsusi yer tutmuşdur. Bunun nəticəsidir ki, qadınlara seçki hüququ ABŞ-da 1920-ci ildə, Türkiyədə 1934-cü ildə, Fransada 1944-cü ildə, İtaliyada, Yaponiyada 1946-cı ildə, İsveçrədə 1971-ci il-

²⁴ Köçərli F. Ana dili. Azərbaycan publisistikası antologiyası. Tərtib edən: C.Bəyduddinov (Məmmədov). Bakı, Şərq-Qərb, 2007 - 688 səh., səh.124

də verildiyi halda, Azərbaycanda bu, 1918-ci ildə baş vermişdir və bu sahədə Azərbaycan Şərqdə ilk nümunə kimi tarixə düşmüşdür.

Müəllif tədqiqat işində irəli sürdüyü və müdafiə etdiyi nəzəri müddəaları bu yarımfəsildə təqdim edilmiş baxışlarla və yanaşmalarla müqayisə etmişdir.

“Azərbaycanda milli dövlət-siyasi millətçilik münasibətlərinin müasir inkişaf prosesi və perspektivləri” adlanan sonuncu yarımfəsildə Prezident İlham Əliyevin “Müstəqil Azərbaycan bütün azərbaycanlıların vətənidir. Bizim bir vətənimiz var - Azərbaycan! Bizim bir dilimiz var – Azərbaycan dili! Bizim ümumxalq ideologiyamız var – azərbaycançılıq məfkurəsi!” sözləri elmi faktlarla əsaslandırılmışdır.

Bu yarımfəsildə bildirilmişdir ki, müasir dövrdə uzunmüddətli inkişafı etnik, mədəni və ya dini identiklikləri nəzərə almadan təmin etmək mümkün deyildir.

R.Mehdiyev Azərbaycanın müasir mərhələsini identikliklərin qovuşması dövrü kimi səciyyələndirmiş və ümumvətəndaş identikliyinə formalaşmasını cəmiyyətin və dövlətin qarşısında duran mühüm və prioritet vəzifə kimi müəyyənləşdirmişdir: “Regionçuluq, totalitar təfəkkürün qalıqları, təhsil sistemində problemlər, cəmiyyətdə müxtəlif siyasi ideyaların və qeyri-ənənəvi dini cərəyanların yayılmasını şərtləndirən keçid dövrü, aztəminatlı qrupların sosial müdafiəsinin yetərinə olmaması, uşaqların və gənclərin əxlaqi-vətənpərvərlik tərbiyəsi sistemində təsirli formaların çatışmazlığı və s. hallar ümumvətəndaş identikliyinə tam formalaşmasına mane olur”²⁵.

Müəllif onu da əlavə etmişdir ki, azərbaycançılıq ideologiyası ilk növbədə xalqımızın böyük əziyyətlər və fədakarlıqlar hesabına qazandığı, tarixi sərvəti olan milli dövlətimizin - müstəqil Azərbaycanın güclənməsini və XXI əsrdə Azərbaycanın dövlət quruculuğunun təməli olan sağlam millətçiliyin inkişafını nəzərdə tutur.

Nəticə hissəsində qeyd olunmuşdur ki, “Milli dövlətin inkişafında siyasi millətçiliyin rolu” mövzusunda dissertasiya işi milli dövlətin tarixi-siyasi əsaslarının, siyasi millətçiliyin nəzəri və praktik məsələlərinin öyrənilməsi, Azərbaycanda siyasi millətçilik ideyalarının müasir vəziyyətinin və gələcək perspektivlərinin qiymətləndirilməsi üçün elmi materiallarla

²⁵ Mehdiyev R. Tarixi idrakın elmiliyi probleminə dair. Bakı, Şərq-Qərb, 2015. - 320 səh., səh.79

zəngindir. Nəticə hissəsində mövzu ilə əlaqədar araşdırma və təhlillər ümumiləşdirilmiş, onlar əsasında müəyyən tövsiyələr irəli sürülmüşdür.

Müəllif belə qənaətə gəlmişdir ki, siyasi millətçilik milli dövlətin həyatında, onun inkişafında müstəsna rol oynamaq iqtidarındadır. Müasir siyasi şəraitin tələbləri bizə siyasi millətçiliyin mütərəqqi cəhətlərindən bəhrələnməyi diqtə edir. Həm etnik, həm də vətəndaş identikliyinə birləşdirən model XXI əsrdə Azərbaycan millətinin daha da güclənməsinə xidmət göstərə bilər. Müəllif həmçinin o nəticəyə gəlmişdir ki, azərbaycançılıq ideologiyası mövcud geosiyasi reallıqlar çərçivəsində Azərbaycan üçün ən düzgün seçimdir.

Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin nəşr olunmuş aşağıdakı elmi işlərində öz əksini tapmışdır:

1. Ernest Gellnerin millətçilik konsepsiyası // “Strateji Təhlil” jurnalı, №4 (11) - Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzinin nəşri. Bakı, CBS PP, 2014. - səh. 201-212.
2. Siyasi millətçilik fenomeni: tarixi və fəlsəfəsi // “Dövlət İdarəçiliyi: nəzəriyyə və təcrübə” jurnalı, №4 (52) - Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının nəşri. Bakı, DİA, 2015. - səh. 251-260.
3. Azərbaycan milli siyasi kimliyi Yusif Vəzir Cəmənzəminlinin baxışlarında // “Hərbi bilik” jurnalı, №3 (141) - Azərbaycan Respublikasının Müdafiə Nazirliyinin nəşri. Bakı, Hərbi Nəşriyyat, 2016. - səh. 138-156.
4. Национальное государство и перспективы его развития на фоне глобализационных процессов // “Політикус” науковий журнал, №2, Міністерство Освіти і Науки України, Південно український національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського, Одесса, Гельветика, 2016. - стр. 43-47.
5. Взгляды Ф.Фукуямы на государство в книге “Конец истории и последний человек” // Сборник статей международной исследовательской организации “Cognitio” по материалам XIII международной научно-практической конференции: “Актуальные проблемы науки XXI века” (31.08.2016), I часть, г. Москва, 2016, стр. 77-80.

6. Milli dövlət fenomeni və onun fundamental əsasları // Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XX Respublika elmi konfransının materialları. I cild. Bakı, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti, 2016. - səh. 459-461.
7. Nizami Gəncəvi yaradıcılığında Azərbaycan milli kimliyi // “XXI əsrdə dünya elminin integrasiya prosesləri” mövzusunda gənclərin beynəlxalq elmi forumu (Gəncə). Bakı, Xəzər Universiteti, 2016. - səh. 457-458.
8. Azərbaycanda milli siyasi şüurunun formalaşması və inkişaf mərhələləri // “Strateji Təhlil” jurnalı, №3-4 (17) - Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzinin nəşri, Bakı, CBS PP MMC, 2016. - səh.85-105.
9. Praqmatik və sağlam millətçilik mexanizmi: Konrad Adenauer nümunəsi // AMEA-nın Fəlsəfə İnstitutu, Elmi Əsərlər, №1 (26). Bakı, İnformasiya və Nəşriyyat, 2016. - səh. 257-262.

**Роль политического национализма
в развитии национального государства**

РЕЗЮМЕ

В диссертации исследована сущность двух важнейших научно-теоретических основ азербайджанской национальной идеи – «национальное государство» и «политический национализм», а также эволюция процессов и их взаимоотношений. Подходы, выдвинутые в диссертации, позволяют определить место политического национализма в становлении национального государства, а также выработать практические предложения, нацеленные на усовершенствование механизмов его управления.

Первая глава называется «Национальное государство: историко-политические основы и развитие» и в ней проанализировано понятие «национального государства», его теоретические основы и история этого понятия. Особое внимание уделено современным вызовам в отношении национальных государств в условиях глобализации.

Вторая глава называется «Политический национализм: теоретические и практические вопросы». В этой главе проанализированы феномен «нации», взгляды на национализм, история и философия национализма. Политический национализм рассматривается в контексте современных политических процессов, на зарубежном опыте исследуется его роль в судьбе отдельных стран.

Третья глава называется «Идеи политического национализма в Азербайджане: их современное состояние и будущие перспективы». В ней освещены история становления политического самосознания азербайджанского народа, процессы формирования национального государства и азербайджанского народа и их этапы, а также в сравнительном ракурсе проанализированы взгляды на политическую и национальную идентичность азербайджанцев. Наряду с этим исследованы перспективы взаимоотношений национального государства и политической нации с позиций азербайджанской национальной идеи.

В **заключении** даны рекомендации, направленные на усиление национального государства, подходы и пути становления в обществе традиций прогрессивного, здорового национализма, а также прочного укоренения азербайджанской национальной идеи. Автор приходит к выводу, что политический национализм как элемент азербайджанской национальной идеи в значительной мере будет способствовать развитию и укреплению независимого Азербайджанского государства.

**The role of the political nationalism in the development
of the national state**

SUMMARY

Essence of two important scientific and theoretical basis of Azerbaijanism ideology - "national state" and "political nationalism", their formation processes, mutual relations in the modern world as well as perspective relations have been analyzed in this dissertation. The attitudes proposed in the dissertation enable determination of the role of political nationalism in the development of national state as well as preparation of the practical reference in the improvement of the management mechanisms.

Chapter I - Identified as "National state: historical-political basis and development". In this chapter, national state concept, its theoretical basis, history of the formation have been researched. Contemporary challenges to national state under globalisation condition are specially underlined.

Chapter II - Identified as "Political nationalism: theoretical and practical issues". In this chapter, the phenomenon of nation, views on nationalism, a history and philosophy of political nationalism are analyzed. Political nationalism is reviewed in the context of modern political processes and its role in the life of various countries based on foreign practices is studied.

Chapter III - Identified as "Political nationalism ideas in Azerbaijan: current state and future perspectives". In this chapter, formation of national consciousness in Azerbaijan, national state and formation processes of Azerbaijan nation and its development stages are studied. Views on the national political identity of Azerbaijan are researched on the basis of comparative analyze. Perspective relations of national state-political nation are analyzed based on the idea of Azerbaijanism ideology.

As a **Result**, by summarizing all conclusions, recommendations are being provided serving to the development of national state, establishment of healthy nationalism and strengthen entirely the ideology of Azerbaijan. The author came to the conclusion that a political nationalism, as an

element of Azerbaijanism ideology, is able to contribute substantially to the development of the state of Azerbaijan in XXI century and serve to its consolidation.

Format: 60x84 1/16. Tiraj: 100.

«Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi
Bakı, Rəsul Rza küç., 125
tel./faks 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru

**АКАДЕМИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ
ПРИ ПРЕЗИДЕНТЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

На правах рукописи

ТУРАЛ РАУФ ОГЛЫ АЛИЕВ

**РОЛЬ ПОЛИТИЧЕСКОГО НАЦИОНАЛИЗМА
В РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА**

Специальность: 5908.01 – «Политическая теория»

АВТОРЕФЕРАТ

**диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по политическим наукам**

Баку – 2016